

גישתו החינוכית של הרב נריה להוראת התלמוד

מבוא

במוסדות החינוך הדתיים עומדת הוראת התלמוד ביסוד החינוך. מקצוע זה הוא רכיב משמעותי מאוד בבניית עולמו הדתי של התלמיד בכלל, ובלמוד התושב"ע בפרט.

גודל חשיבותו של לימוד התלמוד כך גודל מורכבות הוראתו, ולפיכך בהשוואה להתמודדויות השגרתיות בהוראת יתר המקצועות בבואו ללמד תלמוד עומד המורה בפני קשיים רבים¹.

סוגיה זו, אף שכבר דנו בה בעבר מחנכים ואנשי רוח², נותרה רלוונטית גם בדורנו, והיא דורשת בירור וליבון, וזאת כדי לקבוע התייחסות מתאימה לדרכי ההוראה במקצוע כה קשה. מאמר זה מתמקד בתפיסתו החינוכית של הרב משה צבי נריה בהוראת התלמוד בבתי הספר היסודיים - בחינוך הממלכתי דתי, ומגמתו לנתח תפיסה זו, ובעקבות ניתוח זה להציע כלים מתאימים למורה בבואו להתמודד עם המשימה. כדי לחדד את גישתו של הרב מייצג נריה נעשתה כאן השוואה לשיטתם החינוכית בהוראת התלמוד של הרבנים אי צוקרמן והרב אי בן שלמה.

הרב משה צבי נריה נולד בשנת תרע"ג (1913) בלודז' שבפולין להוריו הרב פתחיה ורחל מנקין. אביו הרב פתחיה שימש כרב העיר. הוא למד בישיבות מינסק ושקלוב, ועלה ארצה בשנת 1930 (תר"ץ) בעקבות בקשה מטעם ישיבת "מרכז הרב" בירושלים. כשהגיע נקשר מיד לרב אב"הם יצחק הכהן קוק, ולבנו הרב צבי יהודה קוק, ובד בבד עם לימודיו בישיבת "מרכז הרב" המשיך בלימודיו בסמינר למורים "מזרחי". בישיבה גם הוסמך לרבנות. כרבים מתלמידי הרב קוק פנה להגשמת חזון הגאולה של עם ישראל באדמת ארצו, ברוחו ועל פי חזונו של הרב קוק.

1. עיין ליכטנשטיין אהרון, "הוראת הגמרא בישיבות התיכוניות", בתוך: "במשוך היובל חמישים שנה למדרשיית נועם", בעריכת מרדכי ברלב, תל אביב, תשנ"ו, עמ' 160.

2. עיין לדוגמא, מאמרו של אייל גרייבסקי, "על הוראת התלמוד ודרכי לימודו", סיני, כ"א, תשכ"ב, עמ' רט"ו.

הרב נריה היה ממייסדי תנועת הנוער הדתי "בני עקיבא" ומנהיגה הרוחני שנים רבות.

בשנת ת"ש (1940), חרף התנגדויות בתוך תנועתו, ייסד הרב נריה את ישיבת "בני עקיבא" הראשונה במושב העובדים הדתי כפר הרא"ה, וכיהן בה כראש ישיבה וכמורה לתלמוד ולמחשבת ישראל. ישיבה זו, לראשונה בתולדות הישיבות, שילבה עבודת אדמה עם לימודי קודש. לימים, עקב דרישת ההורים, שולבו במערכת הלימודים בישיבה גם לימודי תיכון (על חשבון עבודת הכפיים), וזאת חרף התנגדותו של הרב נריה.

בעקבות ישיבת בני עקיבא בכפר הרא"ה נוסדו ישיבות תיכוניות רבות בכל רחבי הארץ, ובעקבותיהן אף אולפנות לבנות. ההתמקדות בניתוח שורשי תפיסתו החינוכית של הרב משה צבי נריה נובעת מהיותו אחד המחנכים הבולטים בציבור שבו פעל, ובעל השפעה על הנוער שחינך ושלמד, ומתוך המרכזיות שבה הוא ראה את הוראת התושבי"ע בחינוך התלמיד.

סיכום כתיבתו של הרב נריה בנושא הוראת התלמוד

הרב נריה זצ"ל ראה את לימודי תורה שבעל פה כעומדים במרכזו של העניין החינוכי בבתי הספר הממלכתיים-דתיים, ובלבם לימודי התלמוד, בדרך לעיצוב דמותו הדתית של התלמיד. לימוד זה, ע"פ תפיסתו של הרב נריה, נוגע בלבו של החינוך היהודי: "לימוד תורה שבעל-פה בבית הספר היסודי הוא בעיקרו לימוד תורת היהדות"³. לדבריו, סוד קיומו של עמנו גנוז בלימוד תורה שבעל פה. כאמור, לדעת הרב נריה, בתוך לימודי התושבי"ע, יש מקום מיוחד שמור ללימודי התלמוד, ועל פי תפיסתו התלמוד אינו עוד מקצוע בשורה ארוכה של מקצועות לימוד אלא - בעל מעמד מרכזי. כל זאת לא רק מצד ערך קיום מצוות תלמוד תורה, הקיים בכל מקצועות התורה, אלא ללימוד זה ישנו ערך מוסף, והוא שבכוחו להכשיר את החניכים לחיים יהודיים בריאים. כאמור, הוא הרכיב העיקרי בעיצוב עולמו הדתי של התלמיד.

הרב תופס את נושא הוראת התלמוד כחלק מנושא כולל של חינוך לשמירת התורה ולקיום מצוות בסביבה בעלת מסרים מנוגדים, וחלק ממאבק על שמירת זהותו הדתית של התלמיד: "כל דור חייב להיאבק למען קיום התורה בדרך הנראית לו כבטוחה ביותר"⁴.

3. "התלמוד בבית הספר היסודי", הצופה הי באלול התשי"ד, עמ' ה.

4. מ"צ נריה "ליקוטי הראי"ה", כרך ב' הוצאת "חיי רואי", כפר הרוואה התשנ"א, עמ' 107.

"מטרת לימוד התורה שבעל פה - ובמרכזה התלמוד - היא לחנך יהודים כשרים, החושבים כיהודים, ומרגישים כיהודים, מגיבים כיהודים, וחיים כיהודים. שתורת ישראל אהובה להם, ועם ישראל אהוב להם, וארץ ישראל אהובה להם. וכל מה שקשור עם יהודים ויהדות, הוא שלהם, קרוב לנפשם ויקר לליבם"⁵. הרב נדרש לסוגיית הוראת התלמוד בבית הספר היסודי בחינוך הממלכתי דתי בעקבות מציאות שבה לא זו בלבד שהתלמידים אינם מסתגלים ללימוד הגמרא, אלא אף מפתחים אנטגוניזם ללימוד זה, וכלשונו: "נוצר יחס של אי רצון כלפי המקצוע הזה, יחס של זרות והתנגדות, המגיע לפעמים עד כדי שנאה ממש"⁶. לדבריו, הקושי בלימוד התלמוד אינו חדש, וגם בדורות קודמים עמדו בפני התלמיד המתחיל קשיים מרובים. דרכי המשא ומתן התלמודי אינן מוכרות לו, לתלמיד הממוצע, ועליו להסתגל אליהן. רכיב מכריע נוסף בבעיה שבהוראת התלמוד הוא השוני הקיים בין המסגרות הלימודיות הנהוגות בתקופתו של הלומד בן דורנו לבין אלו שנהגו בעבר⁷. לדוגמא, חוסר הזמן הניתן לצורך ליבון הסוגיה: "הרי עוד טרם הגיעו למשהו, רק ביארו את המילים הארמיות, רק עברו על מושגים ראשוניים, רק הספיקו להתמצא קצת בסוגיה החדשה, שהיא כה שונה מנוף הלימודים האחרים, ועדיין הכול מטושטש, לא נהיר, לא בהיר ולא צהיר, כי זה אומר כך, וזה אומר אחרת, זה מקשה, וזה מתרץ, והכול עוד מעורבב ומעורפל במוח, ופתאום הצטלצל הצלצל הגואל"⁸.

גם השינויים החברתיים-תרבותיים משפיעים על מידת רצונו של התלמיד להשקיע בלימוד התלמוד. בדורות הקודמים, למרות הקושי האובייקטיבי בלימוד הגמרא נהנו הלומדים מתמיכה חברתית, וזו המריצה אותם לדבוק בלימוד הגמרא, "אך כעת השתנו הדברים, והנה בזמננו נתבטלה לגמרי האפשרות השנייה, של לימוד שלא ילשמה! הרחוב אינו דורש את הלימוד הזה, אינו מעוניין בלומד, אינו מכבדו ולא מחבבו. הלימוד אינו נחוץ, והלומד אינו חשוב, ושניהם כאחד מיותרים הם"⁹.

לטענתו, השוני בין לימוד התלמוד ללימוד שאר המקצועות בולט בתחומים האחרים הנושאים ערכים ומסודרים: "בכל המקצועות הכול פשוט, הכול מובן. יקימחא טחינא, ואילו כאן יהכול מבלבל! הנה נשמעה דעה, הונחה הנחה, ומיד בא מישהו ומתנגד [לה], חולק [עליה], סובר אחרת. תמיד אתה נופל לתוך התנצחות בלתי פוסקת"⁹, ולא כולם עוברים בהצלחה את הקשיים המרובים שמעלה לימוד שכזה, לימוד התלמוד.

5. לעיל הערה 3.

6. שם.

7. צילה בראלי, "שחר אורו" בהוצאת המחברת, ירושלים התשס"ב, עמ' 37-36.

8. עיין הערה 3. "עלינו להודות, אנו קפצנו קפיצה גדולה, עזבנו את ה"חדר" ובאנו מיד אל בית הספר... זוהי עובדה: עדיין לא הושג בבית הספר מה שהושג בחדר, הן ביהדות והן בחינוך". דפי יומן - ארכיון משפחתי, הנמצא אצל גברת צילה בראלי, פסגות.

9. ראה לעיל הערה 8.

לו קיבלו התלמידים סיפוק מפיצוח הסוגיה ודאי היה הרצון ללימוד מתחזק, אך בתחילתה של הדרך אל הסיפוק הנפשי בלימוד הגמרא הלומד עובר התמודדות מרה, והתלמיד הממוצע אינו מוכן להתמסר למה שלבו אינו חפץ בו. "לימוד זה תחילתו מר וסופו מתוק... אלה הנשארים בתחילת העניין הם נרתעים ומתרחקים, סוטים ועוברים. ומצב זה הוא שקובע את גורלו של לימוד התלמוד בבית הספר היסודי"¹⁰. בעקבות המצב בלימוד הגמרא, כפי שהרב מתאר, הוא תוהה שמא יש להעביר את הדגש בלימוד מגמרא למשנה, ואולי אף לבטל כליל את לימודי התלמוד בבית הספר היסודי, ולהתמסר יותר ללימוד חומש ורש"י, וללימוד משנה.

הרב תוהה שמא עדיף שהתלמיד לא יעלה על דעתו שהוא יודע מה זה תלמוד, ויעריך אותו מתוך מה ששמע עליו מפי הגדולים, מאשר שיחשוב כי הוא יודע מהו לימוד הגמרא, ויתבטא כפי שמצוטט במאמר שאוזכר לעיל: "אני למדתי גמרא, זה נורא מבלבל, אני שונא את הגמרא"¹¹.

עם זאת ישנם מורים שבדרכים שונות, למרות הקשיים, הצליחו לחבב את לימוד התלמוד על התלמידים, ולכן, לדעתו, אין להימנע מן הניסיונות לתיקון המצב, גם במסגרת הקיימת.

יצוין כי בחיפושו אחר הדרך הראויה להוראת התלמוד הרב נריה שולל כמה גישות 'פרקטיות', שיש בהן, לטעמו, הנמכת כוחו ועמעום ייחודו של התלמוד. ולדבריו אין להיסחף, אחר הוראת 'החומר ההיסטורי' שבתלמוד, או להבליט את הצדדים המעשיים או המוסריים שבתלמוד. גישות אלו: "ייטו אותנו מן המסילה. כוחו של התלמוד גנוז בו בעצמו, בעומק שבהגיונו, במאור השכלי שבו... לא המטרה עצמה, אלא גם, ובעיקר, הדרך למטרה. וכשם שאסור להפוך את שיעורי התלמוד לשיעורי לשון, או לשיעור היסטוריה. כך אסור להפוך אותו לשיעור דינים או לשיעור מוסר"¹².

הרב נריה אינו מתנגד לעצם הנכונות לשנות מהנהוג מדורי דורות, שהרי כדי להקל על התלמידים את קריאת הסוגיה באופן הנכון הוא מציע ללמוד מתוך עותקי גמרות שהטקסט בהם מפוסק ושנוספים אליו פירושים קצרים: "הרב שבתי בורנשטיין ז"ל התחיל בשעתו במפעל תורני מבורך, הוצאת תלמוד בבלי עם פירוש רש"י, ולידו סימני ההפסק הנהוגים, בתוספת הערות וביאורים"¹³.

הפתרון שאליו הרב נריה חותר מתבסס על סגנון לימודי שיביא אתו נוסף על רכישת המיומנות בלימוד גם עונג רוחני, לדבריו, העמקה בלימוד הסוגיה והבנה יסודית בה ייצרו תחושת שייכות אל הלימוד, עד כדי חיבה אליו! כדי

10. שם.

11. שם.

12. שם.

13. מ"צ נריה ליקוטי הראי"ה, כרך ב' הוצאת "חי רואי" כפר הרא"ה, התשנ"א, עמ' 210 הע' 5.

לחזק את דבריו הרב מציין כי 'תפיסות עולם מודרניות', ידיעות מדעיות חדשות ב, לא הזיזו ממקומם את נוער הישיבות ולא סחפו אותו: "כי השכל התלמודי הוא גבוה יותר, עמוק יותר ועשיר יותר, ואין הללו מגיעים לקרסוליו". וכיצד אפשר להביא את התלמיד להכרת אותו "שכל תלמודי" עמוק ועשיר? כדי להשיב על שאלה זו נתמך הרב במה שמוכר בעולם התורה כשיטתו של ר' חיים מבריסק¹⁴, ובמה שהיה ידוע ומוכח לכול כהישגיו החינוכיים. באמצעותו של פיתוח העיון התלמודי בדרך של חידוד החשיבה, התחבב הלימוד אצל תלמידיו של ר' חיים באופן ש"שום אורות מתעים-מטעים לא יוכלו לקסום לבחורים ולהעבירם על דעתם"¹⁵ (ועל דתם!...).

הבסיס האידיאולוגי לשיטתו של הרב

לימוד תושבע"פ ככלל, ותלמוד בפרט, הם הבסיס לחינוך הדתי. חשיבותו של לימוד התלמוד אינו בידע שנרכש בעקבות הלימוד אלא מהיותו בסיס רוחני-חינוכי לתלמיד. לכן, כך הרב קובע: יחס חיובי ללימוד הוא תנאי מוכרח בלימוד הגמרא¹⁶.

הרב מזהה תמונת מצב של הרגשת זרות כלפי התלמוד ושל תחושת ריחוק, וזאת רק "במקרה הטוב", ו"במקרה הפחות טוב" המצב מגיע עד לפיתוח תחושת של שנאה. תחושות אלו, המלוות את התלמיד בבית הספר היסודי במפגשו הראשוני עם התלמוד, משאירות את חותמן השלילי ביחס אל התלמוד גם בהמשך חייו: "נוצר יחס של אי רצון והתנגדות כלפי המקצוע... המגיע לפעמים עד כדי שנאה ממש... ומצב זה הוא שקובע את גורלו של לימוד התלמיד בבית הספר היסודי"¹⁷. תופעה זו כשלעצמה היא לדעתו סיבה מספקת לעורר שאלות בקשר לדרך ההוראה הקיימת, ולחפש לה חלופות ראויות, גם מבחינת ההדגשים שייבחרו וגם מבחינת עצם שיטת ההוראה.

עם זאת מעבר לתחושת חוסר ההזדהות של התלמידים עם התלמוד חשש נוסף מטריד את הרב, והוא כנראה החשש המרכזי: "ודומה שרוב נערינו, גם מאלה היושבים בישיבות, עלולים להיסחף למרחקים, אילו נשארה [אם תישאר] הגמרא יבשה"¹⁸.

14. עיין לקמן הערה 23.

15. ראה לעיל הערה 3.

16. צילה בראלי, "שחר אורו" בהוצאת המחברת, ירושלים התשס"ב, עמ' 233.

17. עיין לעיל הערה 3.

18. שם.

הרב מזהה מצב שבו היחס ללימוד התלמוד גורר יחס כללי אל הדת, ויש בו כדי להיות גורם מכריע בעיצוב עולמו הרוחני של התלמיד. בעקבות הריחוק שהוא מרגיש עלולה להתפשט תחושה זו ולהקיף גם את היחס אל עולם הדת והאמונה בכלל, עד כדי תופעות של חילון: "והם נרתעים ומתרחקים, סוטים ועוברים"¹⁹.

בשיחה בפני חברי הפועל המזרחי הרב מפרט את חששותיו מ"הרחוב" ומהשפעתו, מהמשיכה של "העולם שמחוץ לבית המדרש", המשדר עולם של ערכים המנוגד לזה של הישיבה.

"והלחץ הגדול של הרחוב - ילאו מילתא זוטרתא היא. אנחנו איננו נמצאים על איזה אי בודד, אנחנו חיים בתוך הרחוב. עיתון הערב מגיע לכל מקום, והטרנזיסטור מביא את הגל הקל לכל מקום, וההרס הוא איום. אנחנו צריכים להתגונן מכל זה, ועבודתנו קשה מאד"²⁰.

על פי תפיסתו, לישיבה נועד לפיכך תפקיד מכריע: לבלום - בכל האמצעים העומדים לרשותה את השפעתו התרבותית הסוחפת של 'הרחוב'. יש צורך לגייס את כל המשאבים הרוחניים כדי לתת לתלמידים את הכלים להתמודד עם השפעה זו, וכאן נכנס אל המערכה תפקידו של התלמוד.

לשם הוכחת טענתו, הרב מביא דוגמא מדרכו הדידקטית של ר' חיים מבריסק²¹, שבאמצעותה הצליח להביא לעצירה בסחף שנסחפו בו צעירים יהודים בתקופתו לכיוון ההשכלה: "עיי שפתח ופיתח את שערי ההבנה האמיתית, עיי הניתוח המאיר והבהיר, חיבב את הלימוד... הם שהעמידו את נוער הישיבות במצב יציב וקיים, וכל רוח תזזית לא הזיזה אותם ממקומם. ידיעות מדעיות חדשות, ותפיסות עולם מודרניות, לא היה בהן כדי לעקור מן הלב את ההכרה העמוקה כי השכל התלמודי הוא גבוה יותר, עמוק יותר ועשיר יותר, ואין הללו מגיעים לקרסוליו"²². אפיון זה של המציאות הוא שהיה הגורם המרכזי לחיפוש אחר פתרון חינוכי לבעיה שבהוראת התלמוד.

מטרתו של הרב הייתה לבצר את החיבור לתורה ולקיום המצוות באמצעות לימוד התלמוד. "לא יועילו כל אותם הפטנטים של חינוך למצוות, בלי חינוך של תורה... לא יועילו אפוא שום דרכי חינוך שלא יהיו רצופים לימוד תורה כפשוטה וכמשמעה"²³.

19. שם.

20. "בדרך לא סלולה" - מאמר, ארכיון משפחתי.

21. הרב חיים מבריסק, לימד בישיבת וולוז'ין, שהוקמה בשנת תקס"ב (1802). מלבד גאונותו בתורה היה מוכשר להפליא גם מבחינה דידיקטית, פיתח שיטה חדשה לניתוח השיח התלמודי. שילב עומק וניתוח דקדקני עם בהירות הסבר של הסוגיה התלמודית.

22. עיין לעיל הערה 3.

23. שם. בשיטה זו למד הרב נריה בצעירותו, בהיותו תלמיד בישיבה המחתרנית בבית הכנסת 'טריבסי' בשקלוב. וכך הוא כותב ביומנו: "יום יושב ולימד אותנו [ר' מרדכי פיינשטיין] שיעור גמרא ותוספות ברוב עיון, בדינים שהפרו את המחשבה, ויישרו את המוח. שיטתו בהוראה הייתה השיטה 'עמלנית'. צילה בראלי, 'ישחר אורו', בהוצאת המחברת, ירושלים התשס"ב, עמ' 36-37.

חזונו של הרב היה לגדל תלמידים המסוגלים להתמודד עם סוגיה תלמודית בעצמם, להעמיק בה ולנתח אותה כראוי. מלבד הערך העצמי של לימוד התורה, שהיא מטרה בפני עצמה, הוא היה מעוניין שהתלמידים יכירו בערכו המיוחד והברור של העיון התלמודי, ובעליונותה המוחלטת של החשיבה התלמודית על פני תפיסות עולם מודרניות.

"הנה כך לומדים לחשוב, לומדים לנתח, לומדים לצלול למים אדירים, והדברים שמחים והלימוד הופך למקור עונג, למקור ברכה"²⁴.

לדעתו, ההערכה המרובה לחשיבה התלמודית תשא בכנפיה ברכה: חיים יהודיים בריאים וחיסון מפני "רוחות רעות", ובכך תמנע תופעות של חילון. דמות התלמיד המצטייר מדבריו היא של תלמיד המעמיק בלימוד התלמוד, והמגלה את האור ואת השמחה שבו, לימוד המעניק לו עליונות שכלית על פני התפיסות האחרות, הקונות להן שביתה בתודעת הבריות חדשים לבקרים. הרב שולל את אותן הצעות לפתרונות בהוראת התלמוד ששמות דגש על הוראת הצדדים ההלכתיים או המוסריים שבתלמוד.

לדבריו, כל פתרון שיבליט צדדים אחרים בתלמוד, מלבד העומק העיוני שבו, יטו אותנו מהפתרון האמיתי. ראשית, מכיוון שלא זו היא מטרת לימוד התלמוד. אדם אינו לומד תלמוד כדי לדעת הלכה פסוקה. לשם זה אין צורך לטרוח טרחה מרובה כל כך. אפשר לפתוח את ספרי ההלכה ולמצוא בהם מיד דברים קצרים וברורים. מטרת הלימוד אינה אלא קניית יסודותיה של החשיבה התלמודית: "אדם לומד גמרא ע"מ להבין יסודות ההלכה... אדם לומד גמרא על מנת לחדור לעומק ההיגיון שבה, וההרחבה והעמקה הן דווקא החשובות כאן... כוחו של התלמוד גנוז בו בעצמו, בעומק שבהגיונו, במאור השכלי שבו... לא הסיכום המעשי כשלעצמו, והמסקנה המעשית כשלעצמה"²⁵. על פי דבריו, גישה זו, המבליטה את הצדדים ההלכתיים, מתנגשת עם המושג "תורת חיים", שמשמעו - קיום התורה בדרך לא מכאנית²⁶.

"את מקומה של תורת חיים ירשה הטכניקה של תורה. היא ממלאה תפקיד כמקצוע בחיים ולא כאידיאה מרכזית, אשר נשימתה הלוהטת מורגשת בכל דבר ודבר"²⁷.

ואם מתעוררת השאלה מה יהא עליו, על לימוד המוסר? על כך משיב הרב כי בספרי המוסר הקלאסיים הדברים מפורשים וברורים יותר: "וכשם שאסור להפוך את שיעורי התלמוד לשיעורי לשון, או לשיעור היסטוריה, כך אסור להפוך אותו לשיעור דינים או לשיעור מוסר"²⁸.

24. עיין לעיל הערה 3.

25. עיין לעיל הערה 3.

26. השווה לקמן שיטתו של הרב א' צוקרמן.

27. "זרעים" (ביטאון תנועת בני עקיבא) התש"ב, עמ' ט.

28. עיין לעיל הערה 3.

שיטת הלימוד העיוני למדני

הרב הציג, להתמקד בלימוד העיוני ולחזקו, וזאת, על פי דעתו, הדרך הראשית לתיקון המצב. הבנה והעמקה, שתביא גם לעונג רוחני, ולאהבת התלמוד. מבחינה מעשית הוא מציע שלוש הצעות להוראת התלמוד. שתיים מהן נוגעות נגיעה ישירה בשיטת ההוראה, ואילו השלישית עוסקת בהקניית היחס הכללי אל התורה ואל לומדיה.

א. הצעה ראשונה עניינה ההספק הלימודי. לדעתו, יש להתרכז באיכות ולא בכמות: "על ידי ידיעת המעט, כלומר, שאותו המעט הנלמד ידעו אותו יפה, ויבינו אותו יפה"²⁹. באופן הזה תהיה אפשרות להעמקה, התלמיד ישלוט בחומר הנלמד, וירגיש שייכות אל התוכן הנלמד.

ב. ההצעה השנייה נוגעת במסר המועבר לתלמיד בזמן הלימוד, המסר שמטרתו להעניק לתלמיד את ההרגשה שכל מה שהספיק ללמוד, אינו אלא 'כטיפה בימי לעומת האינוסופיות התלמודי'. "על ידי אי ידיעת המרובה כלומר, שיבינו וידעו שגדול ורב הוא ים התלמוד והם רק ראו אפס קצהו, ויגיעו ליתכלית הידיעה, שלא נדעו"³⁰.

ג. ההצעה השלישית מדגישה את האווירה הכללית ביחס לערכו של עצם לימוד התורה, ביחס כלפי תלמידי חכמים, ולהכרה בחשיבות העקרונית של התלמוד. "על ידי שהמורים יחדירו ללב תלמידיהם את חיבת התורה ויחס הכבוד לומדה, שיווצר דרך ארץ פנימי לתלמידי חכמים, והערצה לגדולי התורה"³¹.

הגישה ההלכתית

גישה שונה להוראת התלמוד היא גישתו של הרב אברהם צוקרמן³², לדבריו, בפועל התבססה ההוראה בישיבת כפר הרא"ה לא על גישתו של הרב נריה אלא דווקא על הדגשת הצד ההלכתי בהוראת התלמוד, והוא מנמק את ההעדפה הזאת.

לטענתו, אין להמשיך במסורת הישיבתית, ולפיה העיון התלמודי וההעמקה בסוגיות הם עיקר הלימוד, תפיסה שהביאה להתרכזות במסכתות שבהן ישנו פוטנציאל עיוני גבוה, אלא יש צורך בלימוד מסכתות שבהן הלימוד משפיע "הלכה למעשה", ומדובר במסכתות המרוכזות בעיקר בסדר זרעים ובסדר מועד:

29. שם.

30. שם.

31. שם.

32. הרב צוקרמן היה שותפו של הרב נריה בניהול הישיבה בכפר הרא"ה.

"בישיבות הקיימות היה מקובל להתרכז בחלק משני סדרים בשי"ס: נשים ונזיקין, שיש בהן פוטנציאל גבוה לפיתוח החשיבה ולהעמקה"³³. לדבריו, מטרת הישיבות השמות דגש על הצד העיוני, שלא כשיטתו, היא לגדל תלמידי חכמים המסוגלים להגיע לרמות גבוהות בעיון התלמודי, "לטפח את העילוי. לשם זה יש להקדיש תשומת לב לאלף [תלמידים], כדי להוציא ממנו [מכל אלון] את האחד"³⁴.

על פי דבריו, בפועל התנהלה הישיבה בכפר הרא"ה באופן שונה מאשר על פי תפיסה זו, הרואה בצד העיוני את העיקר, אלא הודגש הפן ההלכתי של התלמוד. מקימי הישיבה רצו לראות בתורה שילמדו תורה אקטואלית השייכת לחיי היום יום, והמשיפיעה על התלמידים באופן מעשי: "יתורת חיים"³⁵ שתאיר את דרכם לחיי היום יום, על כן בחרו ללמוד דווקא מסדר 'מועד': שבת, ביצה, פסחים, ואף ברכות, מסכתות שהפלפול בהן אולי אינו מרובה, כמו ביניקיני או נשים, אבל הוא מלמד להועיל לקיים את ה'יחי בהם'³⁶.

בגישה זו דגל גם הרב אליעזר בן שלמה³⁷.

במאמרו "חינוך והוראה" עוסק הרב בן שלמה בנושא הוראת התלמוד בישיבה התיכונית. מתוך דבריו ניכר שהמניע המרכזי לכתיבת הצעתו החינוכית הוא העמידה נוכח התופעה העגומה בקרב בוגרי הישיבות התיכוניות, התופעה של נטישת לימוד התלמוד עם סיום הלימודים במסגרתן. מוסדות אלו מחנכים ללימוד התלמוד בקביעות, ומחנכיהם היו רוצים לראות את בוגריהם עסוקים בכך גם בלא מסגרת מחייבת.

לדעתו, היה ראוי לשאוף למצב שבו, בצאת התלמיד מהישיבה התיכונית, כבר יהיו בידי הכלים להיות תלמיד חכם, כזה שיתורתו אומנתו, מושג שפירושו עיסוק תמידי בתורה ובלימודה. אלא שכלפי רוב התלמידים מטרה זו אינה ישימה.

לכן הוא מציע להציב מטרה קרובה יותר: "להקנות לתלמיד יכולת לקבוע עתים לתורה"³⁸. תפקידה של הישיבה התיכונית, על פי גישתו, הוא להקנות לתלמיד את הכלים והאמצעים לכך שיהיו בידו היכולת והרצון לקבוע זמנים מיוחדים שבהם יעסוק בתורה.

33. "ראש הגבעה", כסלו התש"ס - ביטאונה של ישיבת בני עקיבא בכפר הרא"ה.

34. שם.

35. השווה לעיל הערה 27.

36. לעיל הערה 37.

37. בן שלמה אליעזר, "מטרות ואמצעים בהוראת סוגיה", "ניב המדרשייה", י"א, אגודת ידידי

המדרשייה, תל אביב, תשל"ד, עמ' 237.

38. שם.

לדעתו, כאשר יהיה חיבור בן הלימוד התיאורטי לבין ההתנהגות היום יומית, כלומר כאשר התלמיד יעסוק בלימוד המשפיע על בחינת המציאות מבחינה הלכתית, יחזור החשק ללימוד, ויוקל על החניכים לקבוע עתים לתורה. השאיפה צריכה להיות לפתח אישיות תורנית, שתלמד "להסתכל מנקודת מבט תורנית על החיים. [על המחנכים] להרגיל את התלמיד לחשוב במושגים הלכתיים". [התלמיד הרצוי, לפיכך, הוא תלמיד בעל "המבט הכפול", המבט משני הזוויות ההפוכות: שיתבונן על התלמוד במבט אקטואלי - ועל החיים במבט תלמודי] "לבדוק מסקנות מהסוגיה להתייחסות לבעיות שתנאי החיים המודרניים מציגים לפני האדם היהודי"³⁹.

על פי גישה זו, החשיבות המרכזית של התלמוד היא בהיותו היסוד להתנהגות ההלכתית: ידיעת ההלכה, התייחסות התלמודית למציאות המשתנה, ו"מבט הלכתי" על המציאות.

לשם יישום המגמה החינוכית שבה הוא דוגל הוא מציע את התוכנית הזאת:
א. לתרגם לתלמיד את המושגים ההלכתיים לשפה פשוטה, למושגים שהוא מכיר מחיי היום יום: "לדפוס חשיבה שהוא רגיל להם".
ב. להציג בפני התלמיד את השתלשלות התורה שבעל פה, כשרשרת אחת שלימה.

"תורת חיים שלמה מאז סיני, ועד למה שתלמיד ותיק עתיד לחדש"⁴⁰. לדבריו, בתחילה יש להראות בפני התלמידים את המקור של הסוגיה בתוך התורה, דהיינו את המקור הראשוני, שממנו הכול נובע, ורק לאחר שפוגשים את הנקודה השורשית יש לגשת לדרשת החכמים על הפסוק, תוך כדי הבנת דרך החשיבה שלהם, ותוך כדי הכרת היסודות ההלכתיים שאפשר להפיק מהם. כאשר תהיה מונחת בפני התלמיד התמונה השלמה, יהיה אפשר להגיע אתו עד לפרטי ההלכה.

על פי גישתו, הוראת התלמוד אינה מסתיימת בהבנת הסוגיה אלא יש צורך להגיע עד שלב הפסיקה: יש להביא בפני התלמיד "שלבים בהלכה ובפסיקה [דרך הרבדים השונים של הספרות ההלכתית]: המשנה, הרי"ף רמב"ם, שו"ע... [ולשתפן] בחיפוש מקורות, [וזאת] לשם התווית דרכים לפתרון בעיות מעשיות"⁴¹. כלומר, לדעתו, אין להסתפק בפרשנים הקלאסיים של הסוגיה, אלא יש צורך לחשוף בפני התלמידים את המשך התפתחות הסוגיה עד השלב האחרון של פסיקת ההלכה.

לדעתו, רק באופן הזה יגברו החשק והרצון ללימוד התלמוד, ולקביעת עתים לעיסוק בו.

39. שם.

40. עיין לעיל הערה 38.

41. שם.

סיכום

סקרנו כאן שתי שיטות מרכזיות בהוראת התלמוד במוסדות חינוך דתיים בזרם הממלכתי דתי.

שיטות אלו תוארו ונותחו, ונחשף הרקע האידיאולוגי שהניע כל אחד מאנשי החינוך שהוצגו לנקוט את דרכו שלו בהוראת התלמוד. דגש מיוחד הושם על שיטתו החינוכית של הרב משה צבי נריה, שהיה אחד המחנכים הבולטים בציבור שבו פעל. הוצגו הנסיבות שבגינן נדרשו בעלי השיטות להיזקק לנושא, ונבדקה הנקודה המרכזית שאותה התמודדו ושביניה הועלו הצעות לדרכי הוראת התלמוד. כמו כן נפרס הרקע לצמיחתן של שיטות אלו.

הצגת השיטות הללו יש בה כדי לסייע למורים לתלמוד ולאנשי חינוך לקבוע עמדה חינוכית בהוראת התלמוד, והיא מעלה שיקולים המסייעים להכרעה בדבר הדרכים הנאותות לעיצוב תוכנית לימודית מתאימה.

בראש המאמר הוצגה גישתו של הרב משה צבי נריה, שדגל בהוראת התלמוד בשיטה למדנית. גישתו נבעה מהרצון להגן על הנוער הדתי מפני דעות והשקפות המנוגדות לעולמה של הישיבה, ומפני המסרים המנוגדים שמשדר 'הרחוב'. הועלו הגורמים העיקריים להרגשת הזרות המתפתחת אצל תלמידים כלפי התלמוד, וביניהם תרומתה של המסגרת הבית-ספרית למצב זה. הוצגה מטרתו של הרב נריה, וחזונו החינוכי ללמד את התלמוד במטרה לבצר אצל התלמיד את תחושת שייכותו לתורה ולקיום המצוות. כמו כן הובאו הנימוקים שעל פיהם שלל הרב את "הגישה המוסרית" ואת "הגישה ההלכתית" בהוראת התלמוד. הוצגה שיטתו של הרב, ולפיה יש להעמיק את הלימוד העיוני בתלמוד, לימוד שיביא הערכה מרובה אצל התלמידים לחשיבה התלמודית, ולדרכי הניתוח של הגמרא. הערכה זו תעמוד לתלמידים להינצל מ'רוחות אופנתיות' המאיימות על שלמות עולמם הרוחני ויציבותו.

על יסוד הדברים האלו הציע הרב להתרכז באיכות הלימוד ולא בכמות, הוזה אומר: העמקה בחומר והקניית השליטה בו, גם אם יבא הדבר על חשבון ההספק. הצעתו השנייה נוגעת במסר המועבר לתלמיד בזמן הלימוד, בידיעה שכל מה שהספיקו ללמוד אינו אלא 'כטיפה ביס' לעומת ה"אינסוף" התלמודי. הצעתו האחרונה עסקה באווירה הכללית שהמורה משדר ביחס הכבוד שהוא רוחש ללימוד התורה, לתלמידי חכמים, ובהכרה שהוא מכיר בחשיבותו הייחודית של התלמוד.

מנגד הוצגו הצעותיהם של בעלי הגישה האחרת: זו המדגישה את הוראת התלמוד דווקא מהפן ההלכתי שבו.

הרב אברהם צוקרמן הדגיש את הצורך בלימוד מסכתות שבהן הלימוד משפיע "הלכה למעשה", המסכתות המרוכזות בעיקר בסדר זרעים ומועד. תפיסה זו נבעה מהנחת היסוד שרואה את התורה כאקטואלית, כשייכת לחיי היום יום, וכמשפיעה על החיים באופן מעשי; יתורת חיים; שתאיר את דרכם [של התלמידים] בחיי היום יום". לדבריו, זו הייתה למעשה דרך הלימוד שנבחרה בישיבה התיכונית בכפר הרא"ה.

הרב אליעזר בן שלמה העלה את הצעתו החינוכית בעקבות עזיבת לימוד התלמוד בקרב בוגרי הישיבות התיכוניות. על פי גישתו, החשיבות המרכזית של התלמוד נעוצה בהיותו היסוד להתנהגות ההלכתית, דהיינו: ידיעת ההלכה בפרט, וימבט הלכתי על המציאות בכלל. הובא חזונו החינוכי, ולפיו לתלמידים יהיו היכולת והרצון לקבוע זמנים מיוחדים ללימוד התורה והכלים המתאימים לתרגמו לחיי המעשה. הדרך ליישום כוונה זו מתבססת על חיבור בין הלימוד התיאורטי לבין ההתנהגות היומיומית, לימוד שמשפיע על בחינת המציאות בחינה הלכתית, ועל פיתוח הסתכלות אקטואלית על התלמוד.

לשם יישום המגמה החינוכית שבה הוא דוגל מציע הרב בן שלמה לתרגם לתלמיד את המושגים ההלכתיים לשפה פשוטה, למושגים שאותם הוא מכיר מחיי היומיום, וכן להציג בפניו את השתלשלות התורה שבעל פה כשרשרת אחת שלמה, שתחילתה בפסוקים שבתורה וסיומה בשלב פסיקת ההלכה בספרות ההלכתית. לדעתו, בדרך זו יחזור לתלמיד החשק ללמוד, ויוקל עליו לקבוע עיתים לתורה.